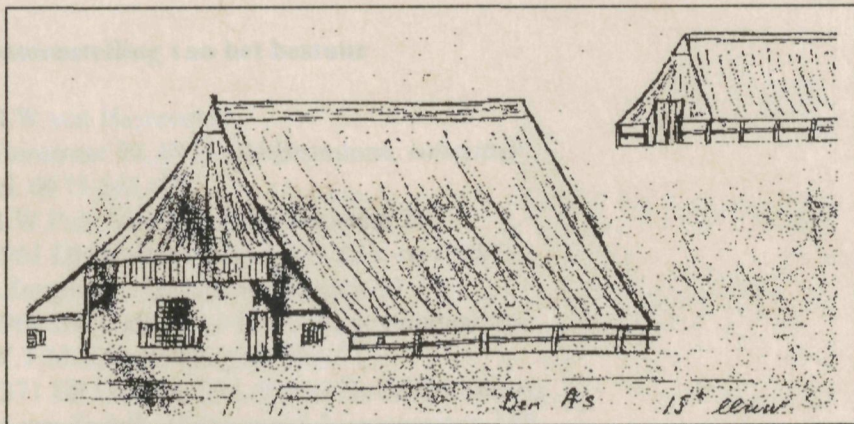
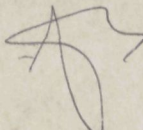

De Marke

Berichten over het oude Beekbergen, Brummen,
Eerbeek, Hall, Klarenbeek, Loenen

april 2001

1133-346 - B.S.₂ 5-46

Voorpagina

De tekening op de voorpagina is afkomstig uit het artikel van Arie van Bodegom over het ontstaan van gebouwen in vroegere eeuwen

De Marke

Orgaan van de Oudheidkundige Vereniging De
Marke, met als werkgebied Beekbergen, Brummen,
Eerbeek, Hall, Klarenbeek, Loenen

24^e jaargang, april 2001

Redacteur: Piet Willemsens, Stationsweg 6,
6971 BX Brummen. 0575-562 571
E-mail: Piet.Willemsens@12move.nl

Samenstelling van het bestuur

H.W.van Harreveld;
Tuinstraat 59, 6971 BH Brummen, *voorzitter*
tel. 0575-561 005
R.W.P.de Vries, H.A.Grizzellstraat 21
6961 DN Eerbeek; 0313-651 033; *secretaris*
J.Zengerink, Rhienderensestraat 53
6964 BH Hall; 0313-651 960; *penningmeester*
W.T.M.Klomp, Langschoten 71
7371 EP Loenen; 055-505 2276; *bibliothecaris*
M.van Zadelhoff-Ruumpol, Loenenseweg 150
6961 CT Eerbeek; 0313-651 724
J.R.B.W.Krepel, Vijverweg 2
7382 BV Klarenbeek; 055-301 1330
A.van Bodegom, Wilhelminastraat 12
6971 AK; Brummen; 0575-561 323

INHOUDSOPGAVE

	Pag.
• Ter inleiding, door de redacteur	
• Henk van Harreveld, nieuwe voorzitter	6
• Bertus Maassen, dank je!	8
• De klokken luiden. <i>W.Venema</i>	10
• Mond- en klauwzeer vroeger	14
• Historische ontwikkeling van gebouwen en het verven ervan. <i>Arie van Bodegom</i>	15
• Duits-joodse onderduiker in Brummen schreef een boek. <i>Piet Willemsens</i>	23
• Geschiedenis van het dorp Lieren. <i>W.Venema</i>	28
• Discussie tussen C.G.Bloem , W.Venema en J.Coenraadts	33

Ter inleiding

Toen de redacteur van dit blad vorig jaar aantrad had hij de illusie om vier keer met een nummer uit te komen. Zie maar wat hij begin 2000 in zijn inleiding schreef! De realiteit bracht hem al dra tot het besef dat de lezers van dit blad tevreden mensen zijn, die in redelijke getale op een lezing afkomen, graag met een excursie meedoen, maar niet zo gauw klaar staan om met eigen pen een historische bijdrage op papier te zetten. Het gevolg is dat de binnenkomende kopij tot nog toe voldoende is om twee keer per jaar een Marke op de wereld te zetten. Het zij zo.

Het blijkt ook in elk nummer dat een klein groepje “de kar moeten trekken” en kans zien de regio-historie glans te geven. Zo is het ook deze keer met name Arie van Bodegom die – vanuit zijn beroep van schilder – over een periode van een paar duizend jaar de ontwikkeling van gebouwen nagaat, én de wijze waarop deze geschilderd werden.

Maar het gaat in dit blad niet alleen om de *historie*, maar ook om de *vereniging De Marke*, die het mogelijk maakt een paar honderd mensen op een bijzondere manier bij elkaar te

houden. Daarvoor is een bestuur nodig, waarvan de voorzitter het voortouw moet trekken. Weliswaar zegt de nieuw benoemde voorzitter, Henk van Harreveld (pag. 6) bescheiden dat hij graag op zijn collega's steunt, maar uit het verhaal van de scheidende voorzitter, Bertus Maassen (pag. 8)) blijkt dat de “stuurman” belangrijk is voor de koers die de club vaart. De Marke bestaat volgend jaar juni vijfentwintig jaar. Zowel bestuur als redacteur hopen dat het een uitdaging moge zijn om iets bijzonders te presteren. Enkele plannen liggen momenteel al te rijpen, maar voor nieuwe ideeën vanuit de kring der leden is nog ruimte genoeg!

In dat verband vind ik het heugelijk dat in dit blad een discussiecultuur op gang komt, waarvan de leden Bloem, Venema en Coenraads op pag. 28 blijken te geven.

Moge ook het voor u liggende nummer weer aanleiding geven tot aangename lectuur en eventueel pittige discussies, al of niet in dit blad.

PW

Henk van Harreveld, nieuwe voorzitter

In de Algemene Vergadering van 11 oktober jl., in Beekbergen gehouden, werd de heer H.W. van Harreveld uit Brummen, tot voorzitter gekozen. Geen moeilijke keuze, want hij was de enige kandidaat in de vacature van Bertus Maassen, zodat een applausje bij agendapunt 2 voldoen was om te constateren dat Henk van Harreveld per acclamatie werd gekozen.

Maidenspeech

De nieuwe voorzitter nam dadelijk de "hamer" over en hield, losjesweg en met vrolijk gezicht, zijn "maidenspeech". Hij dankte voor het in hem gestelde vertrouwen en hoopt dat waar te maken. Spreker is van plan de vereniging goed te leren kennen. Tot nog toe woonde hij tot zijn spijt maar weinig lezingen en excursies bij, maar dat zal nu vanzelfsprekend veranderen.

Hij ziet zijn taak voorlopig als in belangrijke mate delegerend, enerzijds vanwege eigen onervarenheid en drukke werkzaamheden, anderzijds omdat hij zich omringd weet door gemotiveerde en merendeels ook zeer ervaren en kundige medebestuurders.

"Ik ben van plan de vereniging goed te leren kennen"

Onze nieuwe voorzitter vindt groei van de vereniging belangrijk om verschillende redenen: de continuïteit en beter gevulde zalen bij lezingen, meer onderzoeken en publicaties enz. vanuit het ledenbestand. Lezingen en excursies blijven hoofddoel om in de vereniging het samenbindend element te verhogen. Het gaat goed met de vereniging, maar vanwege de gemiddeld hoge leeftijd van de leden en het natuurlijke ledenverloop, blijft ledenwerving belangrijk. Als

grote taak ziet spreker ook de voorbereiding op de lustrumviering (25-jarig bestaan) volgend jaar juni. Wie goede ideeën heeft, melde zich bij het bestuur!

Personalia

Enkele persoonlijke bijzonderheden. Henk van Harreveld is in 1939 in Den Haag geboren; is getogen in Voorburg. Woonde later in Leiden, Dordrecht, Den Haag en Wassenaar. Gehuwd, drie kinderen (21 en ouder). Is in 1990

naar Brummen verhuisd. Zijn huidige functie: rechter rechtbank Zutphen (daarvoor advocaat). Zijn hobby's: joggen door het Marknatuurgebied, vaak met de landkaart in de had. Hij heeft het gebied daardoor snel leren kennen. Verdere bezigheden: tennis, schaken, lezen en fietsen. Ook is hij geïnteresseerd in onderzoek/bescherming van lokale culturele waarden.

We zullen nog meer van hem horen en merken, denk ik!

PW

Bertus Maassen, dank je!

De afgetreden voorzitter Bertus Maassen (1937) heeft slechts drie jaar in die functie onze vereniging gediend, maar toch kans gezien er een markant stempel op te drukken. Zijn enthousiasme straalde uit, zijn ideeën waren te veelvuldig om allemaal waar te maken! In een vraaggesprekje legt hij – wonend in Ugchelen – de reden van zijn terugtreden uit. “Vanwege een spierreuma, die al mijn activiteiten verlamde, heb ik niet een tweede zittingsperiode kunnen aannemen, wat ik bij al mijn vorige bestuurlijke werkzaamheden altijd wel deed”.

Hoewel dit voor de lezers een voldoende verklaring moet zijn, wil Bertus graag en openhartig eraan toevoegen wat er met zijn medische behandeling mis ging. “Ik heb de laatste tweeënhalve jaar een ellendige tijd doorgemaakt, wat helemaal niet had gehoeven! Het ziekenhuis in Apeldoorn onderkende de aard van de bijkomende huidziekte niet, en gaf een faliekant verkeerde behandeling. Ten langen leste – met veel bezwaar van de behandelende specialist – vroeg ik een *second opinion* in Utrecht. Daar in het ziekenhuis stelde men in een week tijd de goede

Bertus Maassen, hier als natuurmens

diagnose vast, een soort blaasjesziekte! Reeds nu ben ik voor 90% weer genezen; de vooruitzichten zijn goed. Alleen, ik zal het wat kalmer aan gaan doen”

Het is met Maassen zelfs zo, dat hij mogelijk weer actief voor onze vereniging gaat worden. “Ik heb gezegd: weggaan is niet wegblijven!”.

Bertus verdient het dat we even op zijn loopbaan en leven

terugkijken. Hij is in 1937 in hetzelfde huis geboren waar hij nu woont! Maar daar lag een lange onderwijs carrière elders tussen. Met smaak vertelt hij hoe het allemaal begon. "Na mijn mulo – die mijn ouders zich met moeite hadden toegestaan – had ik de keus tussen een kantoorbaan en schoolmeester. Komend uit een "rood nest" leek dat laatste het mooiste. Ik had altijd al grote verering voor de grote vaderlandse onderwijzer en schrijver Theo Thijsen. Zo is het gebeurd. Mijn eerste baan was in Lochem. Later kwamen er Apeldoorn, provincie Groningen, Winterswijk, Hardenberg en weer Apeldoorn bij. Al gauw was ik tot hoofd van de school gepromoveerd. Daarnaast leraar aan een technische school".

Op vele plaatsen heeft Bertus Maassen – naast zijn gezin met twee kinderen – in het sociale leven gezeten; bijvoorbeeld voorzitter van een dorpsvereniging en ook onderwijsvernieuwing vergde

veel van zijn vrije tijd, voor zover hij dat begrip kende. Met historisch onderzoek mocht onze "schoolmeester" – samen met zijn vrouw ("één uit duizend") – zich graag bezighouden. Hij heeft er ook over gepubliceerd, o.a. betreffende de Kroondomeinen. Met name de ontginning van de Veluwe – van paars naar groen, van heide naar (te ver doorgeslagen) landbouw – heeft zijn belangstelling. Het echtpaar Maassen houdt lezingen en diaprojecties over bijv. Prins Hendrik en de Koninklijke Houtvesterijen. Bertus kan verdraaid mooie dia's maken, welke ook als eens getoond zijn op een algemene vergadering in de vorm van een boeiende quiz: hoe is de kennis van onze leden over al het fraais dat er in ons verenigingsgebied te zien is!

De vereniging is hem zeker dankbaar voor de geleverde inzet, en iedereen is blij dat *Bertus weer back* is.

Piet Willemsens

De klokken luiden

W. Venema, Beekbergen

Klokkenroof

Tijdens de tweede wereldoorlog werden veel klokken op last van de Duitsers uit de kerktorens weggehaald en omgesmolten tot oorlogsmateriaal. Er zijn in ons land ook klokken voortijdig uit torens gehaald en verstopt voor de Duitsers. Waar verstopt je een klok goed? Men was vindingrijk op dat punt. Er zijn klokken, die bewaard zijn gebleven op de bodem van een vaart of kanaal.

In de toren van Beekbergen, die eigendom is van de gemeente Apeldoorn, hangen twee klokken. De grootste is een luidklok, gegoten in 1616 door de Deventer klokkengieter Henderick Wegewart. De klok is vervaardigd in opdracht van twee kerkmeesters uit Beekbergen, te weten Reiner Reinersen en Gerrit Tissen. Dat staat althans op de rand van de klok met als plaats en datum: Daventria, anno 1616. De kleine klok heeft als opschrift: *"Ik ben vervaardigd anno 1950 door de N.V. Petit en Fritzen te Aarle-Rixtel. Mijn voorgangster werd in 1943 door de Duitsers geroofd."* !

Die voorgangster, geroofd door de Duitsers, was van 1739.

In de negentiende eeuw hingen er drie klokken in de toren. Uit de notulen van de gemeenteraad van Apeldoorn van 1848 blijkt, dat het gemeentebestuur voornemens was deze derde klok, welke in het midden hing, te verkopen. De toenmalige predikant maakte hiertegen bezwaar en dreigde een adres aan de koning te zenden. Het heeft niet geholpen. Op 15 augustus 1848 werd de klok verkocht aan een timmerman uit Dieren voor de som van 510 gulden. Vanaf 1848 tot 1944 heeft deze klok in de Dierense toren gehangen. Ook deze klok werd in 1944 door de Duitsers geroofd.

Het luiden van klokken kan emoties oproepen, zowel blijde reacties als droevige. Soms beide tegelijk. In een klein dorp werd de torenklok elke werkdag, zes dagen per week, geluid om 4 uur 's middags. Dat was om de arbeiders, die op het land werkten te waarschuwen, dat de koeien moesten worden gemolken. Verder werd de klok

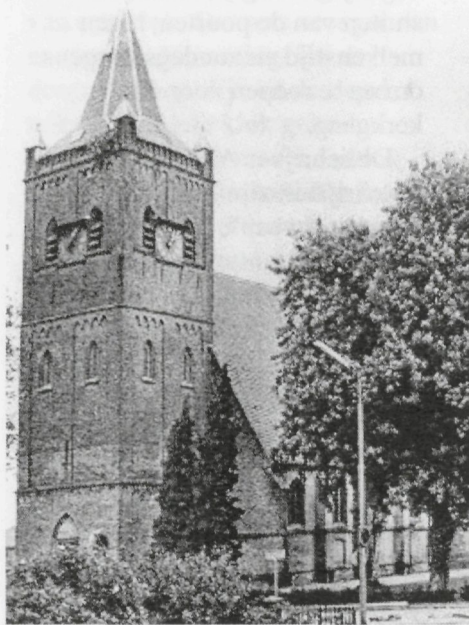
zondagsmorgens geluid als teken dat er kerkdienst zou worden gehouden.

Tijdens de bezettingstijd werd de klok op last van de Duitsers uit de toren gehaald door een aannemer uit een naburig dorp om te worden omgesmolten. Maar de oorlogsmachine van de Duitsers liep in het laatst van de oorlogsjaren vast en na de bevrijding bleek de klok niet verder te zijn gekomen dan Groningen. De klok werd teruggehaald en door dezelfde aannemer weer in de toren opgehangen. Hij wist tenslotte de gang van zaken.

Toen de klok weer in de toren hing, werd deze voor het eerst na de oorlog weer geluid. De inwoners van het dorp, de evacués en een joodse onderduiker, kwamen naar buiten toen ze het geluid van de klok hoorden. Sommigen lachten en huilden tegelijk. Ze lachten, omdat de klok weer terug was en omdat het weer vrede was, maar ze konden hun tranen niet bedwingen, omdat het vertrouwde geluid van de klok hen bewust maakte van de angst en ellende, die ze tijdens de oorlog hadden moeten doorstaan en vanwege het verlies van zoveel doden.

Ook de klokken van Breslau, toen Duits gebied, nu Wrocław ofwel Wrocław in Polen, werden uit de toren geroofd door de

Duitsers. De mensen verzamelden zich op het grote vierkante plein met in het midden de kerk met kerktoren en keken stilzwijgend toe hoe de klokken uit de toren werden gehaald. Eén voor één

Kerktoren van de Ned. Hervormde kerk te Beekbergen

werden de klokken aan een lange lijn naar beneden gevierd en toen gebeurde het. Er schoot iets los en één klok kwam met een geweldige klap op de grond terecht. Wham ! Er werd even geschreeuwd en daarna stonden de mensen als verstart te kijken, terwijl de allerlaatste klank van de klok langzaam wegstierf

Het luiden van de klokken.

De klokken werden en worden geluid onder meer om de mensen te waarschuwen. Bij brand, watersnood, maar ook - toen er nog geen horloges waren - voor dagelijkse dingen, zoals het sluiten van de poorten, tegen melkenstijd en zondagsmorgens om op te roepen voor de kerkgang.

De schrijver Abe Brouwer beschrijft in zijn boek "De Gouden Zweep", hoe de klok van de kerk in Hantum zondagsmorgens pas begon te luiden wanneer de grootste boer van het dorp zijn boerderij verliet om naar de kerk te gaan. Het luiden duurde voort tot de boer in de kerk zat. Na het luiden begon de kerkdienst. De boer, tevens president-kerkvoogd, kon zo nooit te laat komen.

In armoedige veenstreken had men soms niet zo veel geld om een klok aan te schaffen, maar de mensen moesten zondagsmorgens toch worden gewaarschuwd dat er een kerkdienst was. Dat gebeurde indertijd in Hoogeveen door een trommelslager. In het algemeen was een klokkenstoel ook geen teken van weelde. In plaats van een kerktoeren, waarin een klok kon worden opgehangen, werd een klokkenstoel opgericht. In Friesland zijn in een aantal dorpen klokkenstoelen, in een enkele

plaats een klokkenstoel met drie klokken.

Tijdens de watersnoodramp van 1953 weigerde de burgemeester van een dorp aanvankelijk de klok te laten luiden. Het gevolg was dat de inwoners in hun slaap werden verrast door het water en velen verdronken.

In 1988 toen de Oosterscheldedam klaar was en de Deltawerken gereed waren, werden de klokken in Zeeland geluid als teken, dat de bewoners relatief veilig waren achter de dijken.

In Nijmegen werd nog in de jaren zeventig de klok een half uur lang uit traditie geluid om te waarschuwen dat de poorten zouden worden gesloten. Een inwoner van Nijmegen, die dichtbij de kerk woonde, protesteerde hier tegen vanwege de geluidshinder. De rechter besloot uiteindelijk, dat de klok wel mocht worden geluid, maar slechts enkele minuten.

Het Sint Thomasluiden is een oud volksgebruik in Friesland, waarbij de klokken van 21 december tot Nieuwjaar worden geluid. Er zijn in de vorige eeuw pogingen gedaan dit oude gebruik te verbieden, maar zonder succes.

Het luiden van de klokken geschiedde vroeger met handkracht. Niet iedereen kon de klok regelmatig laten klinken. Er waren vaak kleine afwijkingen te horen in tegenstelling tot

tegenwoordig, nu de klokken veelal mechanisch worden geluid. Toch klonk dat luiden met de hand levendiger dan het mechanisch luiden.

Maar het geluid van de klokken diende niet alleen om te waarschuwen of iets te vieren of ter gelegenheid van een droevige of blijde gebeurtenis, maar er werd soms ook wel een juridische betekenis aan toegekend. Het recht om zwanen te jagen (het recht van zwanendrift) werd in Mantgum in Friesland beperkt tot het gebied waar je de klok van dat dorp nog kon horen. Er werd ook wel gezegd: hij woont onder de klokslag van een bepaald dorp, dat wil zeggen, binnen het rechtsgebied van dat dorp. In het verleden kwam het voor, dat twee kerken vlak bij elkaar werden gebouwd. Wanneer dan zondagsmorgens eerst de klokken van de ene kerk hadden geluid en de kerkdienst was begonnen, begonnen de klokken van de kerk ernaast te luiden. Dit leidde soms tot conflictsituaties en vandaar dat in de Wet op de Kerkgenootschappen werd bepaald, dat bij de bouw van een nieuwe kerk enige afstand in acht moest worden genomen ten opzichte van een bestaande kerk.

Wanneer iemand is overleden kun je in sommige dorpen aan de manier waarop de klok wordt geluid horen, of het een man of

een vrouw ofwel een kind of een volwassene was.

“Das Lied von der Glocke”

De Duitse dichter Schiller beschrijft in zijn gedicht: *Das Lied von der Glocke* de gang van zaken bij het ter plaatse gieten van een klok. Dat was vroeger een enorme onderneming. Bij de doop, het huwelijk en de dood, telkens werd de klok geluid. Volgens Schiller moest de klok Concordia ofwel eendracht heten en de klok zou tot in lengte van jaren in vreedstijd luiden

Het luiden van klokken in Engeland.

In haar detective-roman *De negen slagen* beschrijft Dorothy Sayers hoe in Engeland in bepaalde dorpen van het luiden van de klokken een soort wedstrijd werd gemaakt. Er werd dan met acht klokken geluid vanaf 1 januari om 0.00 uur tot 9 uur 's morgens. De klokken hadden een verschillende toonhoogte en werden in een bepaalde volgorde geluid. In deze volgorde konden variaties worden aangebracht. In een detective-roman valt meestal een dode te betreuren en de vraag is dan: wie was de dader of wie waren de daders. De schrijfster Dorothy Sayers brengt de dood van de hoofdpersoon in de torenkamer in verband met het geluid van de klokken.

Operette.

Er zou nog veel meer over het luiden van klokken kunnen worden gezegd. Het lijkt niet aan te bevelen met de doodsklok te eindigen, maar met een aria uit de

operette "Das Land des Lächelns":

*Es läuten Glocken der Liebe;
Es läuten Glocken der Welt.*

Bron: "Uit de lange kerkgeschiedenis van Beekbergen."

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Mond- en klauwzeer vroeger

Dezer dagen hoor je wel de klacht: vroeger sloeg de mond- en klauwzeer veel harder toe in het land (bijv. in 1938 werden 112 886 bedrijven getroffen), maar er was lang niet zoveel commotie als nu.

Akkoord, maar wist u dat de bedrijven veel kleiner waren? Voor de oorlog gemiddeld zeven melkkoeien, nu zeventig! De koeien van vroeger werden met de hand gemolken, daar is met een grote veestapel geen beginnen meer aan. Bovendien, de jonge, moderne boer k nt het handmelken niet eens meer. Een MKZ-koe laat zich ook niet machinaal melken. N g een reden dat de traditionele aanpak van MKZ – laten uitzielen – niet mogelijk is, is dat een moderne melkkoe 8000 liter (per jaar) geeft, destijds 3500. Die "oude" koe kon tegen een stootje, eventueel nam de boer na afloop genoegen met een *driespener*. De koe van tegenwoordig is een kwetsbare juffer, die met haar hoge productie door MKZ volledig van de kaart zou raken. Maar zover laten de "veterinair n" het niet komen. Direct opruimen dus ... Vroeger was niet alles beter, wel anders! PW

Historische ontwikkeling van gebouwen en het verven ervan

Arie van Bodegom, Brummen

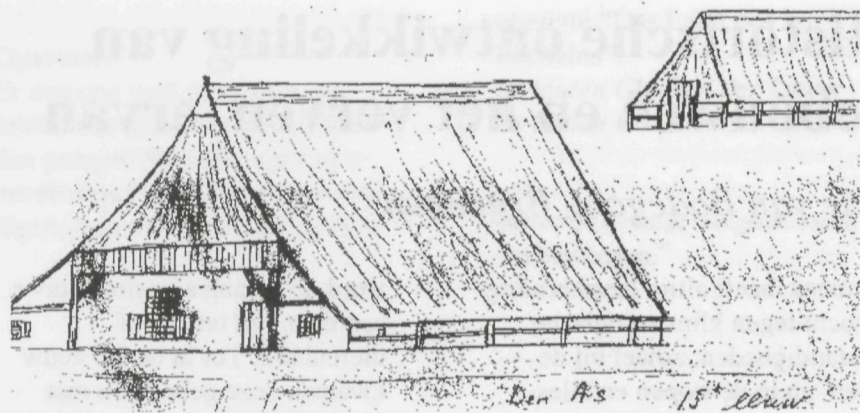
De mens heeft altijd bescherming gezocht tegen klimatologische omstandigheden, zowel bij de polen en in de tropen en alles wat ertussen ligt. De natuur verschaftte hem de benodigde bouwmaterialen van sneeuw (*iglo's*) tot bladeren en takken in de tropen. Ook in onze streek is dat zo, getuige de recente opgravingen in Empe-Leesten en al eerder in Bathmen en Drempt. We gaan eens kijken hoe het allemaal ontstond.

De eerste bouwsels

De eerste bouwsels waren van boomstammen als geraamte, en riet en takken voor het dak en de wanden. Het model was een omgekeerde boot met in de langste zij een opening die diende als in- en uitgang. De afmetingen varieerden van erg klein van 1 m² in Drempt, waarschijnlijk schuilhutten, tot grote van 15 bij 7 meter in Empe en Bathmen. De gebouwen waren ongedeeld, mens en dier leefden er samen. Bij koude was er een vuur in het midden en de rook verdween door een gat in de nok. Waarschijnlijk

werd de ingang afgesloten door een deur van takken of dierenhuid. Tot in de 20^e eeuw kwamen deze gebouwen met kleine wijzigingen nog voor, de zgn. losse hoezen. Het ligt voor de hand dat het open vuur wel eens een totale brand veroorzaakte. Wat nog bruikbaar was, werd weer gebruikt voor het nieuw te bouwen onderkomen. Dat kwam niet op dezelfde plek, maar een tiental meters verder en als het gebouw weer afbrandde, dan herhaalde de bouwwijze zich. Zo ontstond een cirkelvormige grondpatroon, zodat men naar verloop van jaren wel eens op de eerste plek terechtkwam.

Het *omgekeerdeboot-model* had het voordeel dat het stormbestendig was, vanwege het *aërodynamische model*, om het met een hedendaags woord te zeggen. Vanwege de bevolkingsaanwas kwamen er ook meer gebouwen, zodat er een dorp ontstond. De "huizen" stonden niet strak in het gelid maar willekeurig door elkaar, men bouwde zoals de aarde het toeliet. Dus niet in een dal, waar wateroverlast zou

kunnen ontstaan en ook niet op een vruchtbare akker. Zo woonde en leefde men eeuwen.

Doordat de Romeinen oprukten tot in de Betuwe veranderde ook hier langzamerhand de wooncultuur. Bij de Romeinen was de bouw strakker en hoekiger. Zij bouwden al met stenen van gebakken klei en hadden i.v.p. riet gebakken tegels op de daken. De wanden werden iets hoger vooral van de *korenspiekers*. Die bouwwijze sloop in de streekeigen nederzettingen.

Nieuwe bouwmaterialen in steden

In die tijd ontstonden Deventer, Zutphen en Doesburg. Steden, d.w.z. aan een verharde oever van de rivier, in dit geval de IJssel ontstane dorpen. De koningen, keizers en later de graven lieten een gebouw

maken naar Romeins voorbeeld van stenen, weliswaar niet van baksteen, maar van *tufsteen*, die die zij lieten aanvoeren per boot over de IJssel. Met het streekeigene was het toen gedaan. Vanwege de als maar groeiende bevolking en de kerstening werden er ook *kerken* gebouwd, eerst nog van hout maar wel naar Romeins model, nl. rechthoekig en vaak met een zadeldak. Doordat de rooms-katholieke kerk steeds meer geld ontving, kon zij ook stenen kerken laten bouwen.

Toen kwam in de steden een prestigestrijd op. Hoe groter en meer steen in een gebouw, hoe prestigieuzer. Buiten deze drie steden bleef – in ons gebied – alles bij het oude, maar werden heel geleidelijk de houten kerken vervangen door tufstenen kerken. Verdedigingstorens waren ook een van de eerste stenen

gebouwen buiten de steden, nl. de Gelderse Toren en Nijenbeek.

Toen de baksteen opnieuw ontdekt werd, was het hek van de dam. Iedereen van enig aanzien liet een stenen bouwwerk maken; Deventer, Zutphen en Doesburg werden zelfs ommuurd en alzo een veste. Ook de grafelijke hoven buiten de drie steden werden nu van steen gebouwd, al dan niet ommuurd.

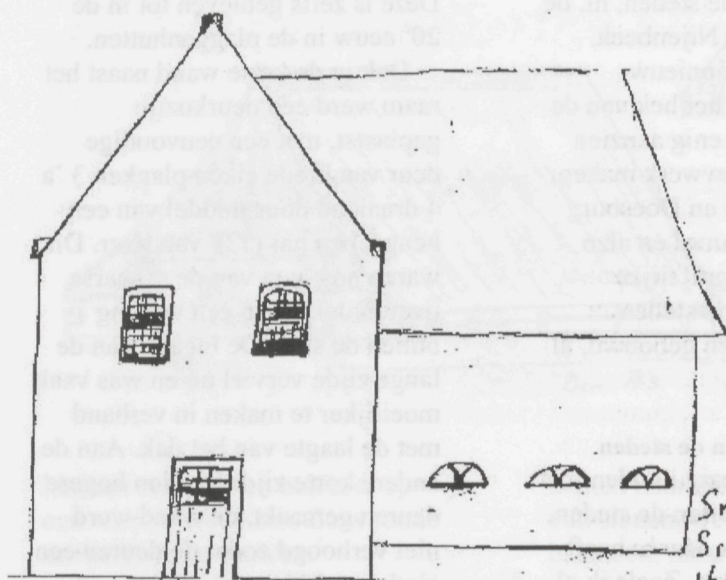
Ontwikkeling buiten de steden

Gaan we nu ons bezig houden met de ontwikkeling buiten de steden, want ons gebied *de Marke* heeft namelijk geen steden. Zoals ik al eerder schreef, werd het buitengebied wel beïnvloed door de steden. Een van de eerste veranderingen was het aanbrengen van ramen. Door de rechthoekigheid ontstonden er twee langere wanden en twee kortere. Een van die kortere wanden werd iets hoger opgetrokken; de wanden waren nog wel steeds van takken en leem en men plaatste er meestal een eikenhouten raamkozijn in. Eerst zonder glas of een ander lichtdoorlatend materiaal, maar wel met luiken die men met koude of duisternis dicht liet. Dus met mooi weer licht in huis! Glas was nog een schaars en duur artikel en als plaatsvervanger bedacht men dat ook een varkensblaas dienst kon doen.

Deze is zelfs gebleven tot in de 20^e eeuw in de plaggenhutten.

Ook in de korte wand naast het raam werd een deurkozijn geplaatst, met een eenvoudige deur van brede eiken planken 3 `a 4 draaiend door middel van een hengsel en har (??) van ijzer. Dit waren nog een van de schaarse ijzeren delen aan een woning buiten de stad. De ingang aan de lange zijde verviel nu en was vaak moeilijker te maken in verband met de laagte van het dak. Aan de andere korte zijde werden hogere deuren gemaakt, de wand werd niet verhoogd zodat de deuren een eind naar binnen werden geplaatst; hierdoor ontstond een *onderschoer*..

Door de eeuwen heen veranderde er veel, mede onder invloed van de stad. Zij gaf immers het voorbeeld en daar werden de nieuwe dingen gezien. De lemen wand werd schoorvoetend vervangen door muren van baksteen, aanvankelijk alleen voor de korte zijde waar het raam en de deur waren. Dankzij vererving kwamen veel gebouwen in bezit van kerken, kloosters en weeshuizen. In onze omgeving oude klooster ter Hunnepe, grote kerk Deventer, klooster Werden, klooster Elten, grote kerk Zutphen, Weeshuis en Gasthuis Zutphen, St. Anthonie Grote Broederschap klooster Prüm. Ook de landadel in de

buitenhoven kocht of kreeg veel gebouwen waaronder boerderijen. Als gevolg hiervan was het gezin geen eigenaar meer en werd afhankelijk van de grillen en grollen van de grootgrondbezitter. Die bepaalde dan of er iets nieuws gebouwd of iets verbouwd moest worden, en hoe het eruit moest zien. De gebouwen kregen een stadser aanzicht, o.a. meer steen, stenen *topgevels* tot dan toe geheel onbekend buiten de steden. Andere nieuwigheden: dakpannen, schoorstenen, glas-inloodramen en hier en daar zelfs verf.

Diversiteit in schilderen

Hiermee was de periode van diversiteit aangebroken. Van de primitieve losse hoezen tot luxueuze "paleizen". Op een dia-voorstelling over oude gebruiken door de heer Hermsen voor onze vereniging kwam op zeker moment een zogenaamd Liemers' boerderijtje in zicht. De muren waren wit gepleisterd, kozijnen van ramen en deuren geel, ramen wit, raamluiken, deur en daklijst (*windveer*) groen. Er werden positieve opmerkingen uit de zaal gemaakt over de schilderachtigheid. En dat groen zou dat *standgroen* zijn? Daar ikzelf huisschilder ben en mijn hobby

oudheid is, ook over het schilderwerk, ga ik nu verder over het *schilderen* door de eeuwen heen van gebouwen.

Voor de 11^e eeuw werden gebouwen niet geschilderd of geconserveerd. Voor binten en daksporen werd eikenhout gebruikt, dat redelijk duurzaam is. De aanvankelijke kleur van geelbruin veranderde door de tijd en de rook (binnen) in donkerbruin tot zwart, buiten van grijs naar zwart. Dus het gebouw zag er in totaal grijsbruin zwart uit. Ook riet wordt grijsgroen, alleen leem bleef lichter van kleur, beige. Dit was in schril contrast tot de kerken, die geheel beschilderd werden met fel gekleurde voorstellingen, zowel binnen als buiten. Zo'n kerkgebouw sprong er dan ontzettend uit, wat ook de bedoeling was. Dit in tegenstelling tot de huidige tijd, waar het net andersom is. Immers, nu zien we de huizen in allerlei kleuren en het kerkgebouw kleurloos. De kleuren die men gebruikte waren *pigmenten* uit de aarde, veelal uit Zuid-Europa, die met kalk werden gemengd of in de nog natte kalk gestreken (*fresco*). Deze bleven lichtecht, want kalk verkleurt niet, anders dan door vuilaanslag. Het binnenhoutwerk werd beschilderd met pigmenten aangemaakt met eierstruif (*tempera*).

In de 14^e eeuw ontdekte een monnik dat lijnzaadolie droogde en ging men pigmenten daarmee vermengen: de *lijnolieverf*. Nu was het hek van de dam en werd er veel geschilderd niet zozeer ter conservering, maar veel meer ter verfraaiing. Aanvankelijk bleef het schilderen met lijnolieverf beperkt tot kerken en woningen van welgestelden. De gewone mens die de kleurigheid voor het eerst zag, was verbijsterd en wilde ook zoiets in zijn onderkomen. Daar verf van lijnolie + pigment naar verhouding duur was, ging hij op zoek naar iets goedkopers. Lijnolie op zich was nog wel betaalbaar, want er werd immers veel vlas verbouwd voor de linnenindustrie en de zaadjes die niet als zaaigoed gebruikt werden, werden uitgeperst tot lijnolie. De pigmenten brachten de duurte. Slechts twee kleuren waren betaalbaar, nl. *zwart* en *rood*. Men ontdekte de grote conserverende werking van pek (teer), dat op grote schaal gebruikt werd voor boten en de stadse houten huizen; het was ook goedkoop. Dientengevolge kregen veel houten huizen en schuren een zwart uiterlijk, na verloop van jaren werd de teer door het zonlicht lichter, d.w.z. bruin.

Pas geteerd zag er *zwart* uit, glansde enigszins en stond voornaam. Nu de kleur *rood*: het is dat van bloed! Bloed van

geslachte runderen en varkens werd opgevangen en al dan niet vermengd met lijnolie op luiken en deuren gestreken. Zoals u weet zijn bloedvlekken uit textiel moeilijk te verwijderen. Bloed hecht zich enorm aan plantaardige vezels en is buiten vrij duurzaam. Vers bloed is fel rood en naar gelang de tijd wordt het steeds bruiner. Dus rood en zwart waren de kleuren voor de gewone man. Was alles bruin dan was dat een teken dat er jaren niet meer geschilderd was of geteerd.

De ontwikkeling van allerlei soorten verf in de stad ging steeds sneller mede door de handel (Hanze) met andere steden en landstreken. Allerlei kleuren wilde men nu hebben en als iets schaars (=duur) was en men kon het betalen, stond dat voornaam. Bijv. blauw dat gemaakt werd van de halfedelsteen *lapis lazulie*. Het witte pigment *loodwit* werd nu ook op grote schaal gemaakt, omdat het een zeer duurzaam verf opleverde samen met lijnolie. Gele *oker* (aardverfstof) was betrekkelijk goedkoop en in grote hoeveelheden leverbaar, evenals zwart (roet) en bruine oker. Als men loodwit, gele oker, zwart en iets rood mengt, krijgt men een beige kleur die op zandsteen lijkt.

De voorname huizen, kastelen en kerken hadden zandstenen kozijnen en dakranden. De houten kozijnen van de eenvoudiger

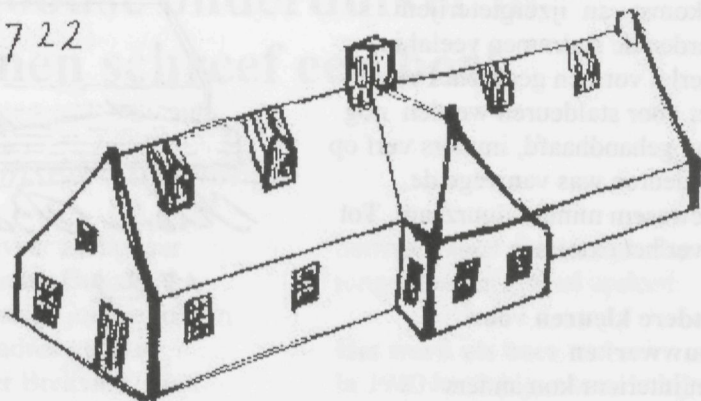
woningen kon men nu zo schilderen dat het op zandsteen leek. Dit werd dan ook op grote schaal toegepast ook in het buitengebied. Het zandsteen werd er zelfs ook mee geschilderd, omdat zandsteen op den duur vlekkerig zwart werd en verf de indruk maakt nieuw zandsteen te ogen. Het aloude rood gemaakt van bloed bleef nog lang in gebruik. De rode pigmenten met lijnolie waren nog niet lichtecht en werden bleek tot bijna *roze*. Door oker te branden kreeg men rode oker, die lichtechter was. Andere rode pigmenten waren er nog niet voor buiten.

Groene verven

Nu het *groen*. Pas in de 18^e eeuw werd er een goedkope blauw ontwikkeld, het zgn. *Pruisisch blauw*. Door deze te mengen met loodchromaat, oker en zwart kreeg men het donkere *olijfgroen*. Dit werd de nieuwe rage; wat eerst rood was werd nu groen geschilderd, een verf die lichtecht en duurzaam was.

Ook het bindmiddel lijnolie onderging veranderingen. Loodwit met lijnolie is behoorlijk duurzaam, daar de lijnolie met het loodwit een chemische binding aangaat en een loodzeep vormt die bijna onverwoestbaar is. Echter, met Pruisisch blauw, loodchromaat, oker en zwart, het olijfgroen is dat niet het geval. De

Baank 1722

verf teerde toch nog spoedig weg, reden waarom men het bindmiddel versterkte. De lijnolie werd verhit en door toevoeging van metaaloxiden (lood en mangaan) kreeg men "gekookte" lijnolie, die iets dikker was en glanzender, én duurzamer.

Door de lijnolie nog hoger en langer te verhitten kreeg men *standolie*, een nog dikker en glanzender product. Vermenging van olijfgroen met standolie leverde vervolgens *standgroen* op. Nu stuiten we op een wijdverbreid misverstand; het standgroen zegt niets over de zwaarte van de kleur groen maar over de *samenstelling*! Er is nl. ook standwit, standgeel en standrood enz.

Nog een duurzamer effect gaf het pigment *Bremer blauw* (kopergroen) gemengd met olijfgroen. Het kopergroen gaat een chemische binding aan met de standolie, wat dan een *koperzeep* vormt en bijna, evenals loodzeep, onverwoestbaar is. De Nederlandse zuinigheid en het calvinisme veroorzaakten dat gebouwen veelal beige met groen geschilderd werden, want dat was immers het duurzaamst en het minst opzichtig. De glas-in-lood ruiten werden meestal vervangen door kleine ruiten met houten roeden, later door de bekende schuiframen met steeds grotere glasruiten.

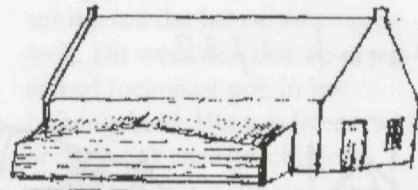
Het *zesruits* schuifraam kwam het meeste voor. In het buitengebied door de steeds lage zijgevel ook het *vierruits*

schuifraam en draairamen. Na de opkomst van ijzergieterijen werden de stalramen veelal in allerlei vormen gegoten. Pek en teer voor staldeuren werden nog lang gehandhaafd, immers verf op staldeuren was vanwege de veewasem minder duurzaam. Tot zover het exterieur.

Andere kleuren voor bouwwerken

Het interieur kon anders behandeld worden. Immers, de verf stond niet bloot aan klimatologische omstandigheden, dus de duurzaamheid was van minder of geen belang. Het houtwerk van binnendeuren, kozijnen en zolders werden veelal ook rood of bruin geschilderd, en de binnenwanden bepleisterd met kalk, daarna gewit met witkalk.

Afhankelijk van de mode die de stad aangaf, werden ook andere kleuren voor het houtwerk gebruikt, beige lichtgroen of blauw, roze en terracotta. Ook werden wel bloemmotieven, ranken en biezen aangebracht. Soms imiteerde men een duurdere houtsoort, bijv. mahonie of noten. Dit laatste is eeuwenlang in

Klein Baank

1722

zwang gebleven, ook vanwege de duurzaamheid en beschadigen vielen minder op. Boenwas werd ook veel gebruikt, speciaal voor meubelen. Stallen werden alleen maar gewit en soms aan de onderzijde zwart geteerd of grijs gekalkt. Het houtwerk werd niet behandeld.

Dit is de geschiedenis tot 1900. Daarna is een grote verscheidenheid aan stijlen en kleuren gekomen, die men nu alom nog kan zien. Bezit u een oud gebouw en wilt u iets authentiek schilderen met de materialen van toen: ze zijn nog steeds te koop. Maar het aanbrengen is verre van eenvoudig en zonder ervaring volgt er teleurstelling.

Duits-joodse onderduiker in Brummen schreef een boek

Piet Willemsens, Brummen

Het is nu ongeveer zestig jaar geleden dat een uit Duitsland gevluchte 18-jarige joodse jongen een onderdak-adres vond in Oeken, bij boer Brekveld. Eind 1942 werd het Paul Siegel daar te heet onder de voeten en vluchtte hij verder. Pas in eind 2000 heeft hij zijn oorlogsavontuur te boek gesteld, in "Locomotieven trekken wagons", uitgegeven door Van Gruting 2000 Westervoort. In de grote pers heeft het boek nogal aandacht getrokken door de levendige beschrijving van het gruwelijke jodenkamp Westerborg, waaruit hij listig wist te ontvluchten. Via een heel avontuurlijke tocht door de Pyreneeën komt Siegel in 1944 in Palestina aan, waar hij na een aantal jaren zich een groot veebedrijf weet op te bouwen.

In een knappe, heel levendige stijl kijkt Paul Siegel op zijn leven terug, dat als geslaagd gekenmerkt mag heten. Vanwege de aard van ons tijdschrift De Marke zal ik in het navolgende alleen aandacht schenken aan de

herinneringen die deze joodse jongen in ons gebied opdeed.

Het werk als boer

In 1940 komt hij er terecht bij de familie Brekveld, een jong boerenechtpaar. "De man was groot en sterk en wist van aanpakken, zijn handen waren tweemaal zo groot als de mijne. Zij was een typische boerin, vriendelijk en altijd bezig in huis, in de keuken of op het erf". Een baby, de nu ruim 60-jarige Annie, woont tegenwoordig in Oosterbeek, kan het verhaal van Paul Siegel bevestigen.

Hoezeer de landbouw en het totale leven in de laatste zestig jaar is veranderd, blijkt uit het mooi geschilderde verhaal van Paul Siegel: "Reeds de volgende dag moest ik aan het werk. Opstaan om half vier 's morgens opstaan, waarna men koffie dronk en pannenkoeken met spek verorberde, die de boerin al had klaarstaan. Na deze oppepper pakten boer en onderduiker paard en wagen en laadden de melkbussen erop en gingen naar het weiland aan de IJssel een half

De boerderij aan de Voorsterweg 89 waar Paul Siegel in de oorlog onderdak vond

uur rijden, om daar tien tot twaalf koeien te melken. Ze bonden het

melkstoeltje onder, een rond krukje op een poot, gingen dicht bij de koe zitten en lieten de melk lopen in de speciale ovale emmer die men tussen de benen hield geklemd. In vergelijking tot het stadsleven was het leven op het platteland in die tijd heel zwaar. De streek waar ik werkte, was nog niet op het elektriciteitsnet aangesloten. 's Avonds zaten we bij het licht van petroleumlampen. Er was geen stromend water, dus moest er met de hand worden gepompt. Andere werktuigen waren niet mechanisch. Het werk

vergde veel kracht en doorzettingsvermogen”.

Later in het jaar moesten de aardappelen worden gerooid. Elke struik wordt apart met een viertandige vork uit de aarde gehaald. Daarna werd hij in de hand genomen en werden de aardappels eraf geschut. Rapen gebeurde door tijdelijke land moest worden omgeploegd, ook de jonge Paul moet er aan geloven: “Met de ene hand hield ik de ploeg vast, terwijl met de andere hand de twee paarden, die de ploeg trokken, bij de teugels

werden gehouden. Die moesten met vaste hand worden geleid, want het kwam je eergevoel niet ten goede als de ploegvoren niet recht als linialen waren”.

In het boek van Siegel heb ik slechts één landbouwkundig foutje ontdekt, namelijk dat in Oeken en omstreken voornamelijk tarwe en gerst werden verbouwd. Nee dus, want tarwe is een gewas voor de kleigrond, hetgeen Paul Siegel later per e-mail heeft toegegeven.

In het overigens prachtige boek staat nog een opmerking waarmee ik het niet eens was, nu van oorlogs-historische aard. “De boeren ontbrak het niet aan etenswaar en de verkoop daarvan op de zwarte markt tegen heel hoge prijzen was een aardige bijverdienste voor de meesten van hen”. Uit eigen onderzoek, o.a. bij evacués die in Brummen en omstreken hebben gezeten, blijkt het tegendeel. Het overgrote deel van de boeren verkocht zijn melk, aardappelen en andere producten tegen redelijke, soms zelfs lage prijzen. Slechts een enkeling kan als profiteur betiteld worden.

Slachten op de boerderij

Terug naar het verhaal van Paul Siegel, die het slachten van een varken op de boerderij als een bijzonder ritueel heeft vastgelegd. “De slager moest niet alleen de veterinaire kennis bezitten om de

gezondheidstoestand van het beest te beoordelen, maar ook de kennis van een slager die precies wist waarvoor elk deel geschikt was. Niets ging verloren. Van het bloed en de minder fijne delen werden worsten gemaakt, waarbij de darmen als omhulsel dienden. Het vlees voor dagelijkse consumptie werd gezouten of gerookt om het zo langer te kunnen bewaren”.

We hebben haast te maken met een romantisch landbouw-leerboek: “Een ander afmattend werk dat gezamenlijk met de burens werd gedaan, was het dorsen. Er kwam dan een grote dorsmachine op het erf, die een enorme hoeveelheid graan opslokte. Wij moesten onafgebroken korenschoven aanreiken, dan snel de zakken dicht binden en opstapelen en het stro verzorgen dat door de machine uitgebraakt werd. Alles in een dichte wolk van stof”.

Met de komst van de lente eindigden op de boerderij de winterslaap in Oeken. Allereerst werd de mest die gedurende de winter op het erf was opgehoopt naar de weilanden gebracht. Met een mestvork werd de kar volgeladen en weer op het weiland afgeladen en in kleine hopen verdeeld, om daarna over het land te worden verspreid. Het frisse graan werd zichtbaar, nadat het in de winter door een

sneeuwlaag bedekt was geweest. Dan volgde het kunstmest strooien, op zelfde manier als werd gezaaid, maar laag bij de grond om inademen te voorkomen.

Het oogsten van het hooi herinnert Paul Siegel zich als volgt: "Dat werk moest zo snel mogelijk gebeuren. Wij bewogen ons achter elkaar voort, ieder in zijn eigen rij en de zeisen werden in hetzelfde ritme omhoog gezwaaid. Het slijpen van de zeisen was van verre te horen. Bij het werk deed ik niet onder voor de ervaren landbouwarbeiders onderons. Vaak hoorde ik hen horen praten over het onbegrijpelijke feit dat die jood net zo goed werkt als wij! Ik maakte hen duidelijk dat joden ook zware lichamelijke arbeid kunnen verrichten en niet uitsluitend veehandelaren of kooplui zijn, hetgeen vooral op het platteland werd gedacht. Bij het hooien was nauwkeurigheid en snelheid geboden, want het weer kon verraderlijk zijn en een hele oogst kapot maken. Als het gras droog genoeg was, werden er mijten van gemaakt om het te beschermen tegen regen en dauw. Het laden en vervoeren was een klus opzicht zelf. De door paarden getrokken wagens werden aanzienlijk verbreed met behulp van ladders. De aangever was

uitgerust met een tweetandige hooivork van wel twee meter.

Ook het maaien van het koren gebeurde met de hand. "Met de ene hand moest je de sikkel vast houden, met de andere een korte stok met aan het uiteinde een kromme spijker. De functie van dit werktuigje was het overeinhalen van de korenaren die door de wind of door andere oorzaken waren gelegerd". In het tweede jaar dat Siegel bij Brekveld verbleef, werd een maaimachine aangeschaft, door twee paarden getrokken. Hij vond dat een grote vooruitgang.

Ontkomen aan holocaust

Paul Siegel, die regelmatig met andere joodse jongens in Deventer te samen kwam, zag de bui in 1941 al komen. Met speciale onuitwisbare inkt moesten joden de hoofdletter J in hun pas gestempeld hebben. De goede kwaliteit van het persoonsbewijs (Nederlandse uitvinding!) maakte het bijna onmogelijk dit te vervalsen. Nederland uitvluchten, dat leek hem in die dagen de veiligste weg. Hij kreeg daartoe medewerking van H. W. Reesink, eigenaar van de bekende groothandel voor landbouwwerktuigen in Zutphen die aan de Bronkhorsterweg in Brummen in de villa Spaansweerd woonde. Reesink verschaftte hem de

financiën om naar Zwitserland te vluchten, maar de toen 18-jarige Paul was zo naïef om al het geld aan zijn vriend Roelof te vertrouwen. Deze zou meegaan, maar ging er uiteindelijk met het geld vandoor, op zijn eentje. Paul: "Ik was ziedend en verloor iets van mijn naïviteit".

Vanaf zondag 3 mei 1942 werd het jachtseizoen op joden officieel geopend. Ze moesten een gele davidsster op hun kleding dragen.

Paul verlaat de boerderij Brekveld en komt na enige omzwervingen enkele kilometers verder terecht, op boerderij Vissers te Voorstonden. Met de tien joodse jongens die daar in 1942 waren ondergedoken, zou het dramatisch slecht afgelopen. Dit zowel vanwege verraad als door nonchalance. De boerderij lag ver van de bewoonde wereld, maar het was er volgens Paul Siegel een drukte van jewelste. De onderduikers hielden zich overdag op in de omgeving, alsof ze in een vakantiehuis bevonden. Ze reisden af en toe naar hun vorige adres, gingen op bezoek bij vrienden of deden boodschappen in het nabijgelegen dorp. 's

Avonds werd er illegaal geslacht, waarbij slagers, veehandelaren en kooplui van de zwarte markt langs kwamen. Dat moest wel fout aflopen.

Op 12 november 1942 deden de Duitsers, geassisteerd door de Nederlandse politie, er een overval. Slecht drie van de tien jongemannen wisten te ontsnappen, waaronder Paul Spiegel. In mijn boek "Oorlog in een dorp aan de IJssel" wordt deze tragische episode uitvoerig beschreven.

De manier waarop Paul Siegel na een lang verblijf uit Westerborg ontsnapt, is uniek: hij stapte op het laatste moment uit de volle wagon die op het punt stond naar Duitsland te vertrekken. Zijn afwezigheid later werd daardoor niet opgemerkt. Driekwart van de joden in Nederland kwamen in de oorlog om. Paul Siegel, die aan de holocaust ontkwam, geeft een waardevolle bedrage aan de geschiedschrijving van ons gebied.

Geschiedenis van het dorp Lieren

W. Venema, Beekbergen.

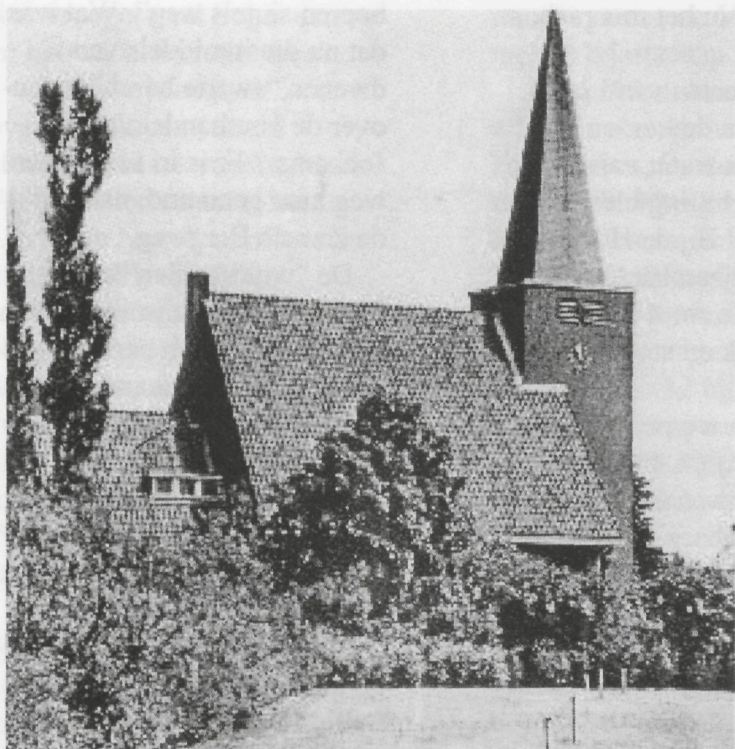
Het dorp Lieren ligt ten zuiden van de autosnelweg A 1 (oost-westweg) en ten oosten van het dorp Beekbergen. Er is een klein stationnetje, dat station Beekbergen heet.

Hoe is het dorp Lieren begonnen? Dat weten we niet precies. Langs de noordkant van het dorp stroomt de oude beek, die in de buurtschap Engeland ontspringt. Het is een echte bronbeek. Ten oosten van het dorp Lieren is de beek onder het Apeldoorns Kanaal doorgeleid en heet verderop Klarenbeek. De beek is er altijd geweest en waarschijnlijk is die er de oorzaak van geweest, dat er zich in het verre verleden bewoners in de buurt van die beek hebben gevestigd. Immers de beek bevatte toen en nu schoon helder water en dat was vroeger van levensbelang.

Volgens de woordafleiding zou het woord Lieren zijn afgeleid van schoon helder

water. De beek was niet alleen van belang voor de mensen, maar ook voor de dieren. Aan weerszijden van de beek waren van oudsher weidegronden.

Heel geleidelijk heeft de landbouw zich zo kunnen ontwikkelen. De landbouwgronden leverden ondanks hard werken in het algemeen een karig bestaan op. Zeventig jaar geleden werd op school geleerd: "Arme Veluwe". Maar de archeologen vonden op de Veluwe kostbare gebruiksvoorwerpen, zoals Frankische kannetjes. De vraag was hoe die arme Veluwenaren daar aankwamen. Van een karig bestaan kun je niet zoveel overhouden, dat je daarmee kostbare gebruiksvoorwerpen kunt ruilen.

Het kerkje in Lieren, zoals de volksmond het noemt. Wat opvalt is de bijzondere architectuur. Kerk en toren vormen één geheel. De vormgeving geeft de indruk van een eenvoudig, sober en degelijk gebouw. Dat was waarschijnlijk ook de opdracht aan de architect (foto Hali, Beekbergen)

IJzer

In de bodem hier in de omgeving zit ijzer. Kijk maar naar de sloten en waterpartijen in de wijk De Maten in Apeldoorn. Het water ziet bruin van het ijzer. De eersten, die erop hebben gewezen, dat op de Veluwe tot ongeveer 1200 een bloeiende

ijzerindustrie is geweest, waren de heren Moerman en prof. Heidinga. In kleine oventjes werd de grondstof (ijzeroxyde en klapperstenen) verhit met houtskool. Voor het verkrijgen van houtskool werden de oorspronkelijke bossen gekapt,

behalve dan in het moerasbos
't

Woud ten oosten van Lieren.
Daar stonden de bomen
plaatselijk in water van 80 cm
diep. Na verhitting bleven over
ijzerslakken. Bij de Hoogovens
wordt zo'n ijzerslak "wolf"
genoemd. De smid sloeg de
oventjes stuk en smeedde uit
de ijzerslak

gebruiksvoorwerpen, zoals
hamers en bijlen. Die ijzeren
gebruiksvoorwerpen waren
toen erg kostbaar. Daar kon je
ruilhandel mee bedrijven. In
Beekbergen gooide de smid het
afval op een hoop en dat was
dan de "Smittenbarch". In de
plaatsnaam Barchem vinden
we het woord "barch" terug. In
Lieren waren de
"Wolfskuulen". Er is een straat
naar genoemd, namelijk de
Wolfskuilen. In Lieren was
ook een "barch", namelijk de
"swarte barch". Het dialect-
woord "barch" is beter dan het
woord "berg". Het dialect is
ook veel ouder dan het Neder-
lands, zoals we dat nu spreken.

"Ja", zegt de een: "daar uit
die "swarte barch" haalden de
boeren vroeger puin weg voor
het verhardten van het erf". Een
ander zei: "daar haalden de

boeren sintels weg". Wat was
dat nu die inmiddels ver-
dwenen "swarte barch" tegen-
over de houthandel van
Jochems? Er is in Lieren een
weg naar genoemd, namelijk
de Zwarte Bergweg.

De "wolfskuulen" en de
"swarte barch" zijn volgens mij
nog restanten van een
bloeiende ijzerindustrie, die
ook in Lieren moet zijn
geweest.

Na 1200 was het afgelopen
met de ijzerindustrie. Er werd
elders in Europa ijzererts
gevonden.

Landbouw

Inmiddels waren de
oorspronkelijke bossen
verdwenen. Er voor in de
plaats kwamen uitgestrekte
heidevelden en zandverstuif-
ingen. De bouwlanden bij
Oosterhuizen ten zuiden van
Lieren werden bedreigd door
het stuifzand. Daar is door
middel van een stuifheuvel,
waar nu de autosnelweg A 50
(noord-zuidweg) loopt en langs
de Hulhorstweg een halt
toegeroepen aan het stuifzand.

Lieren ligt op de grens van
hoog gelegen gronden en lage
landerijen. De grondwaterstand

was vroeger veel hoger dan nu en het water kon niet weg.

Vandaar jaarlijkse overstromingen van de Hooilanden, het moerasbos 't Woud en ten noorden van Lieren de Nagelpoelweg, waar nu het bedrijventerrein Malkenschoten is met de Nagelpoelweg. De Lierderenk was vroeger een soort oase van landbouwgronden met rondom uitgestrekte heideterreinen, moerassen, zoals moerasbos 't Woud en aan de zuidkant zandverstuivingen.

Eeuwenlang heeft men van generatie op generatie hard gewerkt op de landbouwgronden, zoals de Lierderenk. Het stromend water van de beek werd benut door een paar watermolens.

Lierder Mark

De eigenaren van de landbouwgronden hadden al ver vóór 1500 gebruiksrechten op de woeste gronden in de omgeving. De deelgerechtigden in de woeste gronden vormden de marke. De Lierder Marke was een machtige organisatie. Het grondgebied strekte zich uit van de grens

met de gemeente Voorst tot en met de buurtschap Engeland.

Het gebied waar nu Klarenbeek ligt, het Woud, de Hooilanden, Oosterhuizen, Lieren, Beekbergen, het Lierder Bos en de buurtschap Engeland behoorden vroeger tot de Lierder Mark. De "Geërfden der Liermark" bezaten in 1832 bij de totstandkoming van het kadaster ruim 3300 hectare woeste gronden. De marke bezat een reglement met strafbepalingen, een markeboek, een markerichter of holtrichter en er was een soort rechtspraak, te weten een houtgericht of holtsprake. Nadat het oorspronkelijke moerasbos 't Woud was ontgonnen, is aan het eind van de negentiende eeuw de Lierder Marke opgeheven. Het kleine dorpje Lieren is vermoedelijk veel ouder dan het grote dorp Apeldoorn, dat zich als een grote stad voordoet.

Toekomst

De vraag is hoe Lieren zich in de toekomst als dorpsgemeenschap kan handhaven en ontwikkelen. De

landbouw krijgt steeds minder betekenis. Er vindt een structuurverandering van de maatschappij plaats. Aan de noordkant van het dorp bevinden zich op- en afritten naar de autosnelweg A 1 (oost-westweg). Het dorp Lieren wordt bedreigd door het stedelijk gebied van Apeldoorn, dat zijn vangarmen over de autosnelweg A 1 dreigt uit te strekken naar het zuiden, waar Lieren ligt. De bewoners van het dorp hebben in een

openbare vergadering van de dorpsraad reeds een aantal knelpunten naar voren gebracht. Het gejakker van auto's 's morgens en 's avonds door hun dorp naar bedrijven in Apeldoorn, roept bij de bewoners weerstand op. Door middel van een enquête, waarin de bewoners hun meningen en grieven naar voren kunnen brengen zal worden getracht deze zaak in goede banen te leiden. De vraag is: Lieren wat nu ?

Discussie

Naar aanleiding van een artikel uit ons vorig nummer door W.Venema uit Beekbergen reageert C.G.Bloem uit Apeldoorn

Naar aanleiding van uw interessante bijdragen in 'De Marke' van september 2000, wil ik even reageren. Uit alles blijkt, dat hier in onze omgeving gelukkig toch nog genoeg historische zaken zijn te ontdekken voor diegenen die daar belangstelling voor hebben.

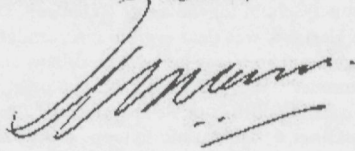
U schrijft terecht dat op het hoogste punt van Herenhul nu een steen staat. Toen ik zo'n 50 jaar geleden in Apeldoorn kwam wonen, stond die steen nog niet bovenop de heuvel, maar zo'n 25 m verder, onderaan de heuvel in westelijke richting. Ik vermoed dat de steen zo'n 30 jaar geleden naar de top verplaatst is. Herman Bombhof schrijft in de 'Veluwe Almanak' van 1987 in zijn gedicht 'In de nap-gelogeerd': 'r. Steen die za door-ter-weggens nae de oorlog neer-aleg heb.' Een andere Veluwe-schrijver, Jac. Gazenbeek, noemt in zijn standaardwerk over 'De Veluwe' (1973) de steen ook niet, maar wel dat op de heuvel de zittingen van het Veluws landgericht plaatsvonden. Het 'verlossende woord' vond ik echter in de 'Gids voor de terreinen van de Stichting Het Geldersch Landschap' (1994): 'na de bebossing was het Herenhul nauwelijks meer te herkennen, daarom is de heuveltop een aantal jaren geleden opengemaakt en is er een grote kei geplaatst, om de herinnering aan deze historische plaats levend te houden.' in het jaarboekje van de Open Monumentendag 1996 (nog verkrijgbaar) staat ook een beschrijving van Herenhul in Bruggelen.

Over de woeste Boeve vond ik nog interessante gegevens in het jaarboekje 1992 van de Open Monumentendag. Ook Jac. Gazenbeek beschrijft in 'Sagen en legenden van de Veluwe', deel II, op uitgebreide wijze de broedartwist die hier zou hebben plaatsgevonden.

Dit wilde ik even kwijt en ik dank u nogmaals voor de gepubliceerde bijdragen.

Hopende u hiermede van dienst te zijn, verblijft met

vriendelijke groet,

Geachte heer Bloem,

Hartelijk dank voor uw vriendelijke brief van 17 oktober 2000. De sagen en legenden van Jac. Gazenbeek zijn zeker interessant om te lezen. De geschiedenissen kan worden weergegeven vanuit verschillende gezichtspunten, ook door middel van geromantiseerde verhalen.

De grote kei op de top van de heuvel van Heerenhul dient inderdaad als herinnering om deze historische plaats levend te houden. Het is jammer, dat de autosnelweg met de nodige herrie hier zo vlak langs loopt.

Het proefschrift van jonkheer mr Th.H.F. van Riemsdijk van 1874 is een uitstekende bron voor de geschiedenis van deze historische plek.

Nogmaals hartelijk dank voor uw verwijzingen naar literatuur over Heerenhul.

W. Venema

Vervolg discussie

Datum	18-10-2000
Onderwerp	aanvullende reactie op "De Marke" blz. 30-37

Geachte heer Willemsens,

In het septembernummer van De Marke schrijft de heer W. Venema over De Hooze Bank van het Veluws Landgericht te Engelandersloot (Heerenhul). Daarbij komen ook archeologische vondsten ter sprake die werden gedaan aan de helling van Heerenhul. In het artikel is zelfs een afbeelding afgedrukt van deze vondsten. Deze afbeelding is vrij duidelijk, zodat ik een poging heb gewaagd het aardewerk te determineren.

De grootste pot (nummer 1, hoewel het nummer ontbreekt) is, vanwege de kenmerkende vorm, herkenbaar als een urn uit de late bronstijd (ongeveer 1000 v. Chr.). Deze periode wordt ook wel "urnenveldenperiode" genoemd, omdat in deze tijd soms vrij grote urnenvelden ontstaan. Het is dus goed mogelijk dat op deze plaats (veel) meer urnen aanwezig zijn of zijn geweest.

Nummer 2 is waarschijnlijk wel het eenvoudige potje geweest, dat de onderbroken lijn suggereert. Ik vind dit potje wat moeilijk te plaatsen en houd het maar op late bronstijd - vroege ijzertijd (ongeveer 1000-600 v. Chr.).

Nummer 3 lijkt mij een (rand)scherf te zijn van een urn uit de midden bronstijd (ongeveer 1600 v. Chr.). In deze tijd werd het aardewerk meestal erg grof gemagerd, wat breuken geeft zoals op de afbeelding is te zien. Van dit soort keramiek vond ik ruim tien jaar geleden wat scherven, toen in Loenen de eerste woningen aan de Derk Mulderweg werden gebouwd, schuin tegenover de Rabobank. De heer R.S. Hulst, toen provinciaal archeoloog van Gelderland, was daar erg blij mee, omdat het de eerste keer was dat dit soort aardewerk in deze omgeving was gevonden, althans als zodanig was herkend.

Nummer 4 is een tekening van een prachtige Veluwe klokketje die dateert uit het einde van het Neolithicum, de late steentijd (ongeveer 2300 v. Chr.).

Nummer 5 valt wat uit de toon op deze afbeelding: het bodemfragment van het steengoedkannetje dateert niet uit de prehistorie, zoals de andere hier getoonde scherven, maar uit de late Middeleeuwen (14e-15e eeuw). Men noemt ze wel "jacobakannetjes", omdat ze (ook) veel zijn gevonden in de gracht van de ruïne van Teylingen (Z-H), waar de Hollandse gravin Jacoba van Beieren (1401-1436) haar laatste jaren doorbracht en jong overleed. Een verbinding was snel gelegd: ze verveelde zich nogal en ging toen dit soort kannetjes bakken, vandaar dat men ze naar haar noemde. In werkelijkheid heeft de gravin ze ongetwijfeld veel gebruikt, maar zijn ze afkomstig uit het Duitse Rijnland, vooral uit het stadje Siegburg.

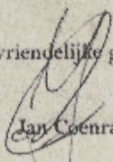
Siegburg-kannen zijn vooral gebruikt voor wijn. Dit soort keramiek werd met scheepsladingen tegelijk aangevoerd en wordt in steden erg veel gevonden. Maar niet alleen in steden: ik kwam het ook veel tegen in Brummen, Eerbeek, Hall, Loenen, Oeken en Rhienderen. In Loenen werd in de jaren 70 van deze eeuw (jawel!) een grote hoeveelheid Siegburg-keramiek gevonden aan De Kempe. Er moet daar haast een herberg of iets dergelijks hebben gestaan, want het waren werkelijk dozen vol!

Kunnen we nu iets met dit aardewerk op de afbeelding? Niet erg veel, de vindplaatsen zullen wel niet tot op enkele meters nauwkeurig bekend zijn. Maar aanwezigheid van keramiek uit het Neolithicum en de bronstijd wijst natuurlijk wel op menselijke aanwezigheid op deze plaats. Woonde men niet hier, dan in ieder geval niet al te ver weg. Volgens Van Riemsdijk waren de potten gevuld met crematierechten. Het is dan niet zo'n vreemde gedachte, dat het hier om een grafveld/urnenveld zou kunnen gaan dat lang of in verschillende perioden in gebruik is geweest. De bewoning zal daar niet al te ver van verwijderd zijn geweest, hoewel er hier en daar (onder meer op de grens van de Betuwe en de Zuid-Veluwe) aanwijzingen zijn dat mensen de moeite namen (de resten van?) hun doden soms kilometers ver weg te brengen.

Het enige aardewerk dat min of meer rechtstreeks in verbinding zou kunnen staan met het Veluws Landgericht is juist het enige dat niet uit de prehistorie dateert en op de afbeelding uit de toon viel: het bodemfragment van de Siegburg-kan. Zoals Venema aangeeft in zijn verhaal, reed hertog Arnold in 1424 naar Beekbergen en het Engelandersholt om zich daar door de Veluwe ridderschap te laten inhuldigen. Het is niet uitgesloten, redelijk aannemelijk zelfs, dat de hertog onderweg de inhoud van één (of meer) van deze steengoedkannen tot zich heeft genomen!

J. Coenraads
Händelstraat 2
6961 AC Eerbeek
Tel. 0315-652638

Met vriendelijke groet,

Jan Coenraads.

The first part of the paper is devoted to a general discussion of the problem of the origin of life. It is shown that the problem is one of the most important and most difficult in the history of science. The author discusses the various theories of the origin of life, and shows that the most plausible is the theory of spontaneous generation.

The second part of the paper is devoted to a detailed discussion of the theory of spontaneous generation. The author shows that this theory is based on the fact that life is a complex of many different parts, and that these parts are all derived from a common ancestor. The author also shows that the theory of spontaneous generation is based on the fact that life is a complex of many different parts, and that these parts are all derived from a common ancestor.

The third part of the paper is devoted to a detailed discussion of the theory of spontaneous generation. The author shows that this theory is based on the fact that life is a complex of many different parts, and that these parts are all derived from a common ancestor. The author also shows that the theory of spontaneous generation is based on the fact that life is a complex of many different parts, and that these parts are all derived from a common ancestor.

The fourth part of the paper is devoted to a detailed discussion of the theory of spontaneous generation. The author shows that this theory is based on the fact that life is a complex of many different parts, and that these parts are all derived from a common ancestor. The author also shows that the theory of spontaneous generation is based on the fact that life is a complex of many different parts, and that these parts are all derived from a common ancestor.

The fifth part of the paper is devoted to a detailed discussion of the theory of spontaneous generation. The author shows that this theory is based on the fact that life is a complex of many different parts, and that these parts are all derived from a common ancestor. The author also shows that the theory of spontaneous generation is based on the fact that life is a complex of many different parts, and that these parts are all derived from a common ancestor.

The sixth part of the paper is devoted to a detailed discussion of the theory of spontaneous generation. The author shows that this theory is based on the fact that life is a complex of many different parts, and that these parts are all derived from a common ancestor. The author also shows that the theory of spontaneous generation is based on the fact that life is a complex of many different parts, and that these parts are all derived from a common ancestor.